

Fülöp Mihály

A bolgár kiugrás

1944 nyárutóján-kora őszén a hitleri Németország szövetségi rendszere mint oldott kéve hullott szét. Az antifasiszta koalíció nagyhatalmaitól, a Szovjetuniótól, az Egyesült Államoktól és Nagy-Britanniától Románia, Finnország, Bulgária és Magyarország egymás után kértek fegyverszünetet. A román, a finn és a magyar hadsereg a Wehrmacht oldalán a Vörös Hadsereg ellen harcolt. Ezzel szemben a második világháború alatt Bulgária megvalósította azt a koncepciót, amelyet Teleki Pál Magyarországra nézve kívánatosnak tartott: a *fegyveres semlegességet*. A bolgár haderő 1941 tavaszán megszállta-„felszabadította” a jugoszláv Kelet-Szerbiát és Macedóniát, valamint a görög Trákiát. Bulgária Nagy-Britanniával hadban állt, Hitler nyomására hadat üzent az Amerikai Egyesült Államoknak, ám az országot a háború el sem érte Szófia 1944. januári szövetséges bombázásáig. Bulgária a Szovjetunióval szembeni hadműveletekben nem vett részt. A bolgár kormány egyedül Londontól és Washingtontól kérhetett békét. Németország balkáni csatlósai – Románia és Bulgária – a kiugrást a háború alatt megszerzett területek megtartásával kísérelték meg. Bulgária geostratégiai helyzete miatt a szovjet–angol katonai-befolyási versenyfutás középpontjába került. Az 1944. augusztus 23-i román fordulatot követően a Bulgária ellenőrzéséért vívott nagyhatalmi küzdelem szovjet–angol konfrontációval fenyegetett.

Az egymást váltó bolgár kormányokat 1944 tavaszán-nyarán *mindenhol* szorongatták. Egyrészt attól tartottak, hogy a Szovjetunió térnyerése a Balkán-félszigeten a kommunista rendszer bevezetését jelenti. A balti államok Szovjetunióba való 1940-es bekebelezése „bolsevik forradalommal”, elitjeik likvidálásával járt. A cári rendszer képviselői ezért mindenképpen *el akarták kerülni Bulgária szovjet megszállását*. Másrészt az Olaszország kapitulációját, majd a Kállay-kormány béketapogatózásait követő német megszállás elretentő példája a bolgár Bagrianov-kormányt annyira megbénította, hogy még a *román fordulatot követő napokban sem mertek szembeszállni a német csapatokkal*. Mi több, a bolgár vezetőréteg azzal is tisztában volt, hogy Nagy-Britannia Görögországot támogatja. Ez azt jelentette, hogy amennyiben Bulgária angol–amerikai oldalra áll, ki kell ürítenie a „visszatért területeket”, Macedóniát és Trákiát. *Churchill meg akarta büntetni Bulgáriát*. A szövetségesek oldalára átállás – Bulgária háborús cselekedeteihez képest – méltatlanul súlyos feltételek vállalását jelentette, anélkül hogy a *nyugatbarát bolgár elit pusztá létét* angol–amerikai részről a Szovjetunióval és a bolgár kommunistákkal szemben biztosították volna. Ebben a rendkívül bonyolult helyzetben próbálta meg a Bagrianov-kormány az ország kiválását a háborúból, amikor jó választásnak még a lehetősége sem állt fenn. A bolgár kiugrás körülményeit az eddig ismeretlen angol, az amerikai és a szovjet titkos diplomáciai okmányok alapján ismertetem, megvilágítva a szövetséges nagyhatalmak Bulgáriára vonatkozó tárgyalásainak, Churchill és Sztálin százalékos alkujának hátterét.

Angol–szovjet versenyfutás a Balkánért. A szövetséges nagyhatalmak diplomatái 1944 nyárutóján a német csatlós államok kapitulációs okmányairól Londonban, az Európai Tanácsadó Bizottság (European Advisory Commission – a továbbiakban EAC) fórumán tárgyaltak. A bizottság 1944. augusztus 24–25-i ülésein a *bolgár* fegyverszüneti egyezményt William Strang, az angol és John Gilbert Winant, az amerikai megbízott a szovjet Fedor Taraszovics Guszev jelenlétében, ámde kizárólag az angol Foreign Office és az amerikai State Department tervezetei alapján vitatta meg. A szovjet diplomata – mivel országa nem állt hadiállapotban Bulgáriával – megfigyelőként vett részt a vitában. Guszev érdeklődött, hogy a szövetségesei felfogásában a fegyverszüneti egyezmény elfogadása egyben azonnali *békekötést* jelent-e. Strang tagadólag válaszolt. Az angol diplomata Bulgáriával a béke helyreállítását akkor tartotta lehetségesnek, ha Németországgal az ellenségeskedések befejeződnek. Winant Bulgária állami *függetlenségének* megerősítését, a szövetséges megszálló státus német minta szerinti elfogadását szorgalmazta. A megszállás kérdése vitát provokált az angol és az amerikai diplomaták között. Churchill a szovjet felfogással értett egyet, vagyis katonai megszállásra utaló rendelkezéseket nem kívánt a kapitulációs okmányba foglalni, ugyanis amerikai szövetségesei továbbra is hevesen ellenezték, hogy a Balkán-félszigetre csapatokat küldjenek. Az angol miniszterelnök Guszev érdeklődését mégis hasznosnak tartotta, mert azt remélte, hogy a Szovjetunió ezzel feladja a bolgár kapituláció szövetséges megtárgyalásának addigi szabotálását.¹ Moszkva 1944 tavaszától a bolgárkérdésbe beavatkozásával nem kívánt precedenst teremteni az Egyesült Államoknak a finn ügyekbe való beleszólására, ezért akadályozta a bolgár ügyben az egyeztetést. Strang viszont a szövetségesek által elfogadott kapitulációs okmányt minél előbb Kairóba akarta juttatni, merthogy Sztocso Mosanov,² a bolgár kormány küldötte ott várta már a szövetségesek békefeltételeit.

A bolgár fegyverszünet és béketapogatózások ügyében a Három Nagy szövetséges együttműködése nem volt új keletű. A normandiai partraszállás előtt közös erőfeszítéseket tettek Bulgária háborúból „kiütésére” – szőnyegbombázásokkal és diplomáciai akciókkal.³ Az angol és az amerikai kormány 1944. június 6-át követően is azon fáradozott, hogy Moszkvát meggyerje Bulgária

¹ National Archives, Kew, United Kingdom, korábban Public Record Office Foreign Office General correspondence, a továbbiakban PRO FO 1039; European Advisory Commission, a továbbiakban EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions (Európai Tanácsadó Bizottság ülés jegyzőkönyvei, feljegyzések), Cabinet Papers, a továbbiakban, CAB 120/158-166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice (Tolsztoj-Churchill és Sztálin 1944. októberi tárgyalásának a bolgár fegyverszünetre vonatkozó iratai), FO 371.47941 Soviet policy in the Balkans (a balkáni szovjet politika), National Archives and Record Administration, College Park, Maryland, United States of America, Record Group 43, a továbbiakban NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto, továbbiakban EAC.

² Sztocso Mosanov (1892. május 25. Driano–1975. január 10. Szófia). A bolgár nemzetgyűlés elnöke 1938–1939-ben. 1944. augusztus 29-án Bagrianov kormánya Törökországba küldi az angol–amerikai kormánnyal kötendő fegyverszünet feltételeinek tárgyalására. Visszaemlékezései kairói missziójáról 1991-ben jelentek meg Szófiában.

³ FO 371. 43657, Joint Allied Statement to Axis satellites. RANKIN

háborúból való „kiugrasztására”. Az Európai Tanácsadó Bizottságban 1944 kezdetén az angol és az amerikai diplomaták dolgozták ki a bolgár kapitulációt, ami a némethez hasonlóan terjedelmes, mindenre kiterjedő és rendkívül súlyos feltételeket tartalmazott. Augusztusra, nyolc hónapos munkával ezt alaposan lerövidítették. A Foreign Office és a State Department a bolgár mintát használta később a moszkvai román, finn és magyar fegyverszüneti tárgyalásoknál is. A Bulgáriára vonatkozó feltételek a következők:

1. Bulgária és az Egyesült Nemzetek között az ellenségeskedések megszűnnek.

2. Bulgária megszakítja kapcsolatait Németországgal és a többi ellenséges állammal, lefegyverzi az ellenséges erőket és internálja az ellenséges állampolgárokat, ellenőrzés alá helyezi tulajdonukat.

3. Bulgária haladéktalanul visszavonja fegyveres erőit, hivatalnokait és állampolgárait a Bulgária által elfoglalt szövetséges területekről.

4. Bulgária kormánya biztosítja a szövetséges csapatok számára a szabad mozgást bolgár területen, amennyiben a Szövetséges Főparancsnokság a katonai helyzet alakulása szerint ezt szükségesnek tartja, vagy abban az esetben, ha Bulgária kormánya bármilyen vonatkozásban megsértené a fegyverszüneti feltételeket.

5. Bulgária köteles végrehajtani a szövetségesek által előírt leszerelési, demobilizálási (békeállományba helyezési) intézkedéseket.

6. Bulgária szabadon bocsátja a szövetséges hadifoglyokat és internáltakat.

7. Bulgária eleget tesz a Duna és a közlekedési hálózata ellenőrzésére és használatára vonatkozó szövetséges kívánalmaknak.

8. Bulgária hatályon kívül helyez minden megkülönböztető törvényt, szabadon bocsátja a politikai vagy a megkülönböztető törvényhozás következtében őrizetbe vett személyeket.

9. Bulgária közreműködik a háborús bűnösök elfogásában és bíróság elé állításában.

10. Bulgária helyreállítja az Egyesült Nemzetek tulajdonát, az általa okozott háborús kárért jóvátételt fizet. A szövetségesek beleegyezése nélkül nem rendelkezik az Egyesült Nemzetek állampolgárainak vagyonával.

11. Bulgária köteles hozzájárulni az Egyesült Nemzetek újjáépítési és segélyezési programjaihoz.

12. Bulgária köteles a szövetséges államok fegyveres erői és missziói rendelkezésére bocsátani mindazon eszközöket, pénzt stb., amit a hadviselésre felhasználhatnak.

13. Bulgária köteles a szövetségesek minden további kívánalmának eleget tenni a fegyverszünet végrehajtására, a béke és a biztonság helyreállítására.⁴

A Foreign Office vezetői a Földközi-tenger keleti medencéjében a kommunikációs vonalak ellenőrzését életfontosságúnak tartották. Az angol haderőt a Wehrmacht 1941 tavaszán drámai körülmények között verte ki Görögországból. Anglia pár hét leforgása alatt elveszítette negyvenezer katonáját, hadiflottája jelentős részét. Nagy-Britannia hosszú évekre kiszorult a kontinentális

⁴ CAB 66/54/25 Armistice Terms for Bulgaria – WP (44) 475, FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions, NARA EAC

Európából. Egyedül az angol hadügyminisztérium alárendeltségében működő, a náci Európa „lángba borításával” megbízott titkos szervezet, a Special Operation Executive⁵ szította az európai ellenállást. A Special Operation Executive baloldali – sok esetben kommunista – meggyőződésű tisztjei a felforgatással, *helyi forradalmak* kirobbantásával próbáltak fordulatot elérni a Balkán-félszigeten, Bulgáriában, Jugoszláviában és Görögországban.⁶ Mindazonáltal az angol kommandóakciók és az amerikai bombázások nem érték el Bulgária háborúból kiválását. A nyugati szövetséges katonai és diplomáciai akciók kudarcá következtében az angol kormány figyelmének középpontjába 1944. szeptemberben és októberben a bolgár fegyverszünet tervezetének azon rendelkezése került, amely a *nyolc bolgár hadosztály*, a közigazgatás és a betelepült (valójában *visszatelepült*)⁷ bolgár állampolgárok a görög Égei-tenger melléki (kelet-macedón, kelet-trákiai) és jugoszláv (macedón és kelet-szerbiai) területről visszavonását irányozta elő. *Churchill tudatában volt annak, hogy az angol partra szálló csapatoknak nem lesz elegendő ereje megfutamítani a bolgárokat arról a területről, amelyet sajátjuknak tekintenek.* A földközi-tengeri szövetséges főparancsnokság vezényletét Casertában 1944 elején az angol Alexander tábornok vette át. Az új hadvezér Maitland (Jumbo) Wilson tábornokkal, a közel-keleti angol főparancsnokkal együtt sem volt képes 1944. október közepéig annyi erőt összegyűjteni, hogy *partra szálljon* a görög szigeteken, az Égei-tenger mellékén (Kelet-Trákiában, Kelet- és Görög-Macedóniában), a Peloponnészosz-félszigeten. Az Egyesült Államok élesen ellenezte az angol balkáni terveket. Rooseveltnél és az amerikai vezérkar hajthatatlannak mutatkozott. Egyetlenegy további hadosztályt sem bocsátott az éppen Moszkvában tárgyaló Churchill rendelkezésére Olaszországban vagy a Balkánon. A Foreign Office csupán abban az esetben remélhette a *teljesen intakt*, addig a második világháborús harcokban részt sem vevő *bolgár haderő* visszavonását, amennyiben a szövetségesek ezt megadási okmány vagy fegyverszünet aláírásának *előfeltételeként* kényszerítik Bulgáriára.

⁵ S.O.E.

⁶ Stafford, David: *Britain and the European Resistance 1940–1945. A Survey of the Special Operations Executive, with Documents.* St Antony's College, Oxford, 1980. 89–116.

⁷ Bulgária a területeket a második balkáni és az első világháború után (Meully-sur-Seine-i békeszerződésben 1919. november 27-én) veszítette el, és 1941 tavaszán, Jugoszlávia és Görögország német lerohanása után szerezte vissza.

Bulgária területi változásai, 1940–1944⁸

Nagy-Britanniának ezzel egy időben saját szövetségeseivel, Görögországgal és Jugoszláviával is meggyűlt a baja. A londoni görög és a jugoszláv⁹ emigráns kormány az Európai Tanácsadó Bizottság elé terjesztette *Bulgáriával szembeni területi követeléseit, biztonsági és jóvátételi igényeit*. A gyenge, belső harcoktól tagolt londoni görög kormány „rossz győztesnek” bizonyult – a Foreign Office egyik diplomatájának megítélése szerint.¹⁰ Görögország meg akarta szerezni a dél-bulgáriai hegyvidéket, felszámolni a határ menti bolgár erődrendszert, leszereltetni a bolgár hadsereget. Churchill támogatta ugyan Görögországot, a bolgár hadsereg ártalmatlanná tételét is elsőrendű stratégiai céljának tekintette, hogy

⁸ A NARA MAPS alapján rajzolta Sebők László. Északon az 1940. szeptember 7-i craiovai egyezmény (Dél-Dobruzsza), délen a görög területi követelések (1944–1946), az Égei-tenger melléke, Kelet-Macedónia, Kelet-Trákia (Bulgáriához tartoztak: 1941–1944), az olasz fegyverletétel után bolgár ellenőrzés alá került terület (1943–1944), nyugaton a háború alatt bolgár Macedónia és Kelet-Szerbia határvonalai.

⁹ National Archives and Record Administration, College Park, Maryland, a továbbiakban NARA RG 59, 740.00119 E. W./9-644 – a Subasic-kormány állásfoglalása a bolgár fegyverszünetről

¹⁰ NARA RG 59, 740.00119 E. W./9-244

az a tengerszorosokat (Dardanellák) és Törökországot ne veszélyeztethesse, ámde a túlzó görög követeléseket ellenezte. El akarta kerülni, hogy Görögország a Dodekanézosz-szigetek birtoklása miatt Ankarával ütközzön, északi szomszédaival szembeni területi követelései miatt pedig az Athénnal szemben ellenséges, jugoszláv–macedón–albán–bolgár szövetség kovácsolódjon össze. Churchill csak a „fontos görög érdekeket” támogatta, a „lényegtelen” görög követeléseket ellenezte. Az angol miniszterelnök attól is tartott, hogy Bulgária a győztesekhez való átállásával elkerülné veresége következményeit. Churchill számára az igazi veszélyt az jelentette, hogy a meggyengült Görögországgal szemben Bulgária a Szovjetunióban szövetségesre találhat, erős hadseregével a „nagy szláv testvér” földközi-tengeri terjeszkedésének eszközévé válhat.¹¹

Görögország területi követelései¹²

Az angol terveket a román fordulat borította fel. A Vörös Hadsereg egy hét leforgása alatt kijutott a Dunához – és ezzel Bulgária határához. Churchill és

¹¹ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, FO 371.47941 Soviet policy in the Balkans.

¹² NARA MAPS alapján rajzolta Sebők László.

Eden még csapataik partraszállása előtt meg akart egyezni a görög kommunista partizánmozgalommal, hogy a polgárháború kirobbanását elkerüljék. A Szovjetunió ebben a törekvésben partnernek mutatkozott. Az EAM-ELASZ mellett működő szovjet összekötő tiszt tökéletes lojalitást tanúsított az angol és az amerikai tisztekkel szemben. Eden 1944. május elején azt javasolta a londoni szovjet nagykövetnek, hogy Nagy-Britannia Görögországban, a Szovjetunió Romániában vegye át a vezető szerepet. Churchill egy hónap múltán ajánlotta fel Moszkvának, hogy a szovjet és az angol hadműveleti övezet elhatárolására, Görögországra és Romániára vonatkozó javaslatának érvényét terjesszék ki Bulgáriára és Jugoszláviára. Sztálin azonban – a román fordulat következtében támadt helyzeti előnyét kihasználva – a szovjet–angol együttműködés helyett a bolgár–jugoszláv ügyben *külön útra* lépett. Nem kívánta a kezét megkötni a Balkánon az angol miniszterelnökkel kötött egyezményrel.

A Bagrianov-kormány 1944. augusztus 25-én békét kért az Egyesült Államoktól és Nagy-Britanniától. Másnap, Moszkva biztatására, Draganov külügyminiszter bejelentette Bulgária semlegességét. *Moszkva augusztus 29-én a bolgárkérdésben látványosan szakított az addig angol–amerikai szövetségeseivel egyeztetett politikájával.* Guszev ezen a napon jelentette be az Európai Tanácsadó Bizottság ülésén *érdektelenségét* a bolgár fegyverszüneti egyezmény megvitatására. Szeptember 12-ig, a németországi megszállási övezetek jegyzőkönyvének aláírásáig nem is tért vissza a tárgyalóasztalhoz. A szovjet diplomata úgy nyilatkozott, hogy a „Szovjetunió kormánya hagyja, hogy a kérdést az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormánya *egymás között* rendezze. A szovjet kormány ugyanúgy távol marad a bolgár tárgyalásoktól, ahogy az Egyesült Államok kormánya a finn fegyverszünettől. A Szovjetunió ugyanis Bulgáriával, az Egyesült Államok pedig Finnországgal nem áll hadiállapotban.”¹³

Az angol és az amerikai kormány a szovjet bejelentésre közös elhatározással Londonból, az Európai Tanácsadó Bizottság fórumáról rögvest Kairóba helyezte át a bolgár fegyverszüneti tárgyalások színhelyét. A szovjet magatartásban bekövetkezett fordulatot jelezte az is, hogy Novikov nagykövet Kairóból tüstént Moszkvába utazott, amint a Bagrianov-kormány küldötte, Sztoicso Mosanov a bolgár átállási terv megbeszélésére a szövetséges főhadiszállásra érkezett. A bolgár küldött abban a pillanatban, amint híret vette Novikov hazarendelésének, felismerte, hogy *a szovjet beavatkozás küszöbön áll.* Moszkva nem kívánt szóba állni egy olyan kormány megbízottjával, amelynek napjai meg vannak számlálva. „Bulgária az átállással azt kockáztatja, hogy egyszerre keveredik harcba Németországgal és a Szovjetunióval, pedig mindkettővel egyezkedni akar” – írta kárörvendően a Foreign Office egyik tisztviselője. Mosanov ugyanis az angol diplomatáknak azt bizonygatta Kairóban, hogy *„a bolgár kormány el akarja kerülni azt, ami Magyarországon történt, ahol az elit jelentős részét börtönbe zárták, a zsidók a legbrutálisabb bánásmódban részesültek”.*¹⁴ Ezzel párhuzamosan, amint Sztoicso Mosanov Kairóban megkezdte tár-

¹³ CAB 66/54/25 Armistice Terms for Bulgaria- WP (44) 475, FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions, NARA EAC, Guszev 1944. augusztus 29-i nyilatkozata

¹⁴ CAB 120/158-166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, FO 371.47941 Soviet policy in the Balkans, Lord Moyne 1944. augusztus 31-i, szeptember 1-jei, szeptember 2-i kairói táviratai

gyalásait, a szófiai szovjet ügyvivőt is visszarendelték Moszkvába. Sokasodtak a félreérthetetlen jelek arra nézve, hogy *Moszkva végleg elhatározta magát a Bulgária feletti teljes ellenőrzés megszerzésére, szovjet katonai invázióval és megszállással, kommunista hatalomátvétellel.*

A sorsdöntő fordulat napjaiban a szovjet kormány sikeresen tévesztette meg angol szövetségeseit. Eden a háborús kabinet¹⁵ 1944. augusztus 28-i ülésén még abban a hitben élt, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok szovjet beleegyezés nélkül is megkötetheti a fegyverszünetet Szófiával, hiszen Moszkva nem áll hadiállapotban Bulgáriával.¹⁶ Az angol kormány megadta a felhatalmazást Wilson tábornoknak, hogy az Egyesült Nemzetek nevében írja alá a bolgár megadási okmányt. A bolgár fegyverszünet az „olasszal egyezően” irányozta elő a Szövetséges Ellenőrző Bizottság létrehozását.¹⁷ Az angol vezérkar elrendelte a tengerészeti felderítő egységek¹⁸ partra szállítását az ellenséges állam hirtelen összeomlásának esetére elkészített RANKIN B terv alapján. *Az angol csapatoknak az volt a feladatuk, hogy a német visszavonulás következtében az ellenségeskedéseket befejező Bulgária megadását fogadják.* Bulgária katonai megszállását, hacsak politikai szempontból erre szükség nem mutatkozott, nem tervezték.¹⁹

Az angol külügyminiszter, látva, hogy a szovjet magatartás megváltozása halomra dönti számításait, megpróbálta menteni, ami menthető. Augusztus 29-én miniszterelnökének még azt írta, hogy a bolgár fegyverszünet angol-amerikai tervezetében az Európai Tanácsadó Bizottság vitái alapján „valamennyire figyelembe vették” a szovjet nézeteket. Moszkva „nyilván hálás azért, hogy tájékoztattuk a fegyverszüneti feltételekről, ámde azok rendezését az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányára hagyják, mivel a Szovjetunió nem áll hadiállapotban Bulgáriával. Ők maguk állítják azt, hogy magatartásuk ebben a vonatkozásban ugyanaz, mint mondjuk, az Egyesült Államok kormánya magatartása Finnországgal szemben” – írta Eden.²⁰ Churchill Bulgária helyzetét megkülönböztette Romániától és Finnországtól, a bolgár hadsereg ugyanis szövetséges, görög és jugoszláv területeket foglalt el, ahonnan vissza kell vonulnia. „Ha Nagy-Britannia nem vonul be az általuk megszállt területekre, hogyan kényszerítsük Bulgáriát csapatai visszavonására, a fegyverszünet végrehajtására?” – tette fel a kérdést.

Churchill szeptember 4-re felismerte, hogy Bulgáriát a nyugati szövetségesek nem tudják „átállítani”.²¹ A kairói főhadiszállásról jelentették neki, hogy az a rideg és visszautasító angol fogadtatás, amelyben Szoicso Mosanovot részesítették, valamint a könyörtelen angol-amerikai megadási feltételek végleg tönkretették a *nyugatbarát* bolgár kormány kiugrásának – mi több, pusztá túlélés-

¹⁵ War Cabinet

¹⁶ Uo. Eden 1944. augusztus 28-i kormány-előterjesztése (WP) (44) 475

¹⁷ Uo. Sir Orme Sargent 1944. augusztus 29-i átirata Hollis tábornoknak (COS)

¹⁸ DANARM

¹⁹ FO 371. 43657

²⁰ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, FO 371.47941 Soviet policy in the Balkans, Eden átirata Churchillnek 1944. augusztus 29-én. Kiemelés tőlem – F. M.

²¹ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice

sének – esélyét. Sztoicso Mosanov Lord Moyne angol főmegbízottal és Shantz amerikai ügyvivővel 1944. szeptember 1-jén találkozott. A bolgár küldött az Európai Tanácsadó Bizottságban kidolgozott angol–amerikai fegyverszüneti feltételek olvastán elkéseredésében a következőket üzenté kormányának: *„A kabinet állhat az ország legkiválóbbjaiból, a legőszintébb demokrátákból, a szövetségesek leglelkesebb híveiből, ez a tény a fegyverszüneti feltételeket semmilyen vonatkozásban sem befolyásolná. A feltételek rendkívül súlyosak, a nyugati szövetségesek bulgáriai barátaira nézve pedig egyenesen katasztrofálisak. Új megbízást²² nem vállalok.”* Mosanov újabb delegátusok küldését is feleslegesnek tartotta, mivel a szövetségesek úgysem fogadnák őket, vagy ha mégis megtennék, nem hagynák, hogy a szövetséges diktátumot vitassák. A fegyverszünet azonnali aláírására magas rangú tiszt küldését javasolta Kairóba, *„különben az orosz csapatok időközben bevonulhatnak Bulgáriába, ami új helyzetet teremt”*.²³

Szeptember 3-án megalakult Szófiában Konstantin Muravjev kérészéletűnek bizonyuló kormánya. Az új bolgár kabinet megígérte a semlegességet, a német csapatok lefegyverzését, a béketárgyalás megkezdését, a bolgár „expedíciós hadtestek” visszavonását. Mosanov Kairóban előre látta, hogy a kommunisták a súlyos fegyverszünet elfogadásának ódiúmát Muravjevre fogják hárítani. *„A kapitulációt követően a Muravjev-kormányt óhatatlanul szovjet segítséggel fogják megdönteni”* – üzenté Szófiába. Lord Moyne kairói angol főmegbízott a tisztjei által elfogott üzenet olvastán kénytelen volt megállapítani: *„Mosanov nagyon közel jár az igazsághoz.”*²⁴ London 1944. szeptember 2-ától naponta kérdezgette a szovjet kormányt: *„szándékukban áll-e katonai akciót indítani Bulgáriában?”* Moszkva tagadó válaszána az angol diplomaták – minden ellenkező jel ellenére – hinni akartak. Eden még szeptember 5-én is a következőket táviratozta Moszkvába nagykövétének: *„Nem gondolja, hogy számíthatunk a szovjet kormányra, hogy nem bátorítja a baloldaliakat olyan ártalmas játékra, amit Mosanov tulajdonít nekik? Csak akkor vesse fel az oroszoknak a kérdést, ha megnyugtató válaszra számít.”*²⁵ Az angol külügyminiszter egy üszkös pillanatig arra számított, hogy Sztálin – ahogy Antonescuval, Mannerheimmel (vagy később Horthyval) – Muravjevvel is hajlandó szóba állni, amennyiben a bolgár kormány tüstént leteszi a fegyvert.

Molotov szovjet külügyi népbiztos 1944. szeptember 5-én este hét óraker közölte Archibald Clark-Kerr²⁶ angol és Averell Harriman amerikai nagykövettel, hogy a Szovjetunió kormánya megszakította kapcsolatait Szófiával, Bulgáriának hadat üzen. Clark-Kerr, a tipikus British understatement jegyében, a szovjet eljárást *„kissé szokatlanak”*²⁷ minősítette. Azonnali magyarázatot követelt. Molotov Bulgária semlegességének bejelentését hozta fel indokul. A casus belli

²² Ez a megjegyzése arra utal, hogy tudomást szerzett a Bagrianov-kormány készülő felváltásáról.

²³ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy – Bulgarian Armistice, 1944. szeptember 3-i kairói távirat Ankarának

²⁴ Uo. Lord Moyne 1944. szeptember 3-i távirata Londonba

²⁵ Uo. Eden 1944. szeptember 5-i távirata Archibald Clark-Kerr moszkvai angol nagykövetnek

²⁶ Uo.

²⁷ unusual

oka az, hogy a Muravjev-kormány formálisan nem szakított Németországgal. Harriman megkérdezte a külügyi népbiztost, hogy a hadüzenetet követően a Vörös Hadsereg bevonul-e Bulgáriába? Molotov – miközben Tolbuhin marsall csapatai már átkeltek a Dunán – azt válaszolta, hogy fogalma sincs róla, ez a katonák dolga. A külügyi népbiztos ezt követően a moszkvai bolgár követet hívatta, akinek bejelentette a Szovjetunió és Bulgária közötti hadiállapot azonnali beálltát. Lord Moyne Kairóban – mint az a játékos, aki előre látta a játszma végét – roppant elégedetten fogadta a hírt. Tolbuhin marsall és Birjuzov tábornok²⁸ csapatai másnap harc nélkül foglalták el Szófiát. Harriman Moszkva valódi szándékát megfogalmazva megállapította, hogy a Szovjetunió azért üzent hadat a balkáni országnak, mert „a bolgár fegyverszüneti egyezmény részese, végrehajtása ellenőrzője kíván lenni”.²⁹ Szeptember 6-án végre az angol külügyminiszter is kénytelen volt levonni a megfelelő következtetéseket: *„Amennyiben választanunk kell Görögország és Bulgária között, természetesen Görögországot részesítjük előnyben a háborús szereplése és szövetségesi mivolta okán. A háború utáni pozícióknak szempontjából Görögország összehasonlíthatatlanul fontosabb számunkra a Földközi-tenger keleti medencéjében, mint Bulgária.”*³⁰ *Nagy-Britannia „kedvenc gyermekét”,³¹ Görögországot választotta a „nagy szláv testvér” oltalma alá menekülő Bulgáriával szemben.*

1944. szeptember 9-én bekövetkezett az, amit Mosanov előre megjósolt. Muravjev kormányát radikális katonatisztek³² és a cári rendszer ellenzéke döntötte meg. A népfrontkormányt a kommunisták vezetésével hozták létre. Kezdetben a parasztpárti és a szociáldemokrata politikusok, valamint a Zveno katonatisztjei is részt vettek benne. Kimon Georgiev kormányfő fegyverszünetet kért, hadat üzent Németországnak. A kairói angol főmegbízott elégedettségének okára is hamarosan fény derült. Nagy-Britannia katonai erő híján nem tudta rákényszeríteni a bolgár hadsereget Trákia és Macedónia kiürítésére. A terület bolgár kormányzata és a hadsereg egyik napról a másikra csodás „átalakuláson” ment keresztül: Trákia és Macedónia „megszállójából” a szövetségesek oldalára állt „forradalmi” „felszabadítóvá” változtak. Ezen a jogon követelték maguknak a területet, és a legcsekélyebb hajlandóságot sem mutatták arra, hogy önszántukból felszámolják a bolgár közigazgatást. Jobb belátásra csak a Szovjetunió készíthette őket. Churchill miniszterelnöknek és Eden külügyminiszternek nem maradt más útja, mint *Moszkvát rávenni, hogy parancsolja meg az új bolgár kormánynak, vonuljon ki az Égei-tenger melléki területekről.* A háború leghírhedtebb egyezkedésének³³ nyitányához értünk.

Guszev a londoni Európai Tanácsadó Bizottság fórumán, 1944. szeptember 12-én javasolta a bolgár és a magyar fegyverszüneti feltételek megvitatását. A Szovjetunió a hadüzenetét követően teljes jogú tagként és kezdeményező-

²⁸ A fegyverszünet aláírása után a szófia Szövetséges Ellenőrző Bizottság rettegett alelnöke

²⁹ NARA RG 59. 740.0011 EW/9-544

³⁰ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy – Bulgarian Armistice Eden, 1944. szeptember 6-i átirata Churchillnek

³¹ Uo. Inonü török elnök jellemezte így Görögországot

³² Zveno

³³ Az angol diplomáciai okmányokban megnevezése „arrangement”

ként lépett fel a londoni bizottság bolgár fegyverszüneti tárgyalásain is. Guszev javasolta Bulgária németekkel szembeni hadviselő³⁴ státusának elismerését, a Vörös Hadsereg oldalán bolgár hadosztályok bevetését a Németország elleni küzdelemben. A fegyverszüneti tárgyalások színhelyét Londonból a szovjet fővárosba helyezték át. A fegyverszünet végrehajtását a szovjet főparancsnok ellenőrizné a Szövetséges Ellenőrző Bizottság élén. Az egyezmény aláírója szovjet tábornok lenne. Eden közölte szövetségeseivel, hogy Bulgáriát hadviselő félként csak közös megegyezéssel lehet elismerni. A Foreign Office a szovjet javaslatot elfogadhatatlannak tartotta. Bulgária hadviselő státusát az angol közvélemény, a jugoszláv és a görög kormány egyaránt visszautasította, még abban az esetben is, amennyiben a szovjeteknek hadműveleti szempontokból szükségük lett volna a bolgár hadsereg bevetésére. Az angol külügyminiszter a bolgár hadviselést sem tartotta fontosnak a németekkel szemben. Eden a görög és a jugoszláv területen csak akkor volt hajlandó elfogadni a bolgár hadsereg bevetését, amennyiben ebbe az érintett londoni emigráns kormányok beleegyeznének. Követelte azon bolgár csapatok leszerelését, amelyeket nem vetnek be a németek ellen. Utasította az angol EAC-képviselőt, hogy ragaszkodjon Wilson tábornok aláírásához: „a Szovjetunió nem szakíthatja le a fegyverszünet összes gyümölcsét a néhány órás hadakozásáért Bulgáriával”. Úgy vélte, a szovjet és a földközi-tengeri főparancsnokságnak *együtt*³⁵ kell irányítania a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, méghozzá ténylegesen, és nem csupán névlegesen.³⁶

Az angol–szovjet vita Bulgáriáról nemcsak Londonban, hanem Moszkvában is hasonló hangvételben folyt. Clark-Kerr moszkvai angol nagykövet a külügyi népbiztosnál a bolgár csapatok visszavonásának elrendelését sürgette. Molotov ezzel látszólag egyetértett. A bolgár csapatoknak semmi keresnivalójuk sincsen Jugoszláviában és Görögországban – állította.³⁷ A külügyi népbiztos azt is felvetette, hogy mivel Kairóban nincs emberük, a fegyverszüneti tárgyalások színhelye Moszkva is lehetne, bár szovjet szempontból végső soron Ankara is megfelelne. Cinikusan hozzáfűzte: a „*moszkvai bizottság*”, vagyis Molotov, és a két moszkvai szövetséges nagykövet, Harriman és Clark-Kerr már komoly tapasztalatot szereztek a román és a finn fegyverszüneti tárgyalásokban. A bolgár fegyverszünet aláírójaként pedig a Szófiát elfoglaló Tolbuhin marsallt ajánlotta. A szovjet diplomácia Bulgáriában nyíltan magához ragadta a vezető szerepet. A fegyverszüneti tárgyalások Londonból, illetve Kairóból Moszkvába irányítása ezt a célt szolgálta.

A Foreign Office központi és azonnali célként a bolgár csapatok Trákiából és Macedóniából való „kiparancsolásának” elérését tűzte ki. Eden ezt ugyanolyan *előfeltételként* szabta a Bulgáriával való tárgyalásoknál, mint ahogy a szovjet kormány a német csapatok visszavonásához ragaszkodott Finnországból, mielőtt egyáltalán szóba állt volna a finn kormánnyal. Az angol külügyminiszter a három szövetséges közös felhívását szövegezte meg, amelyben a megszállt

³⁴ co-belligerent

³⁵ Equal share

³⁶ FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions

³⁷ Uo. Clark-Kerr 1944. szeptember 14-i távirata

területek kiürítésére 15 napot biztosítanak.³⁸ Eden rendkívüli jelentőséget tulajdonított a szovjet–angol balkáni vita kimenetelének: „amennyiben lemondanánk a tárgyalások vezetésének és a fegyverszünet végrehajtásának felelősségéről a szovjet kormány javára, szövetségeseink és ellenségeink szemében egyaránt *hitelünk semmivé foszlana Délkelet-Európában*. Ha viszont keményen szembeszállunk velük, a Szovjetunióval *frontális összeütközésbe*³⁹ keveredünk. Amennyiben a Balkán-félszigeten, különösen Görögországban és Törökországban, tekintélyünk és befolyásunk meg szeretnénk tartani, nagyobb szerepet kell kapnunk, mint amit Romániában és Finnországban játszunk, ahol érdekeink kevésbé érintettek” – írta miniszterelnökének. Clark-Kerr moszkvai angol nagykövet azt a benyomást szerezte az Európai Tanácsadó Bizottság elé terjesztett javaslatuk alapján, hogy a Szovjetunió „a teljes fennhatóságot” kívánja megszerezni a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottság felett. A román precedens alapján ugyanis a szovjet főparancsnokság a fegyverszünet végrehajtásának tényleges ellenőrzője lenne, a szófiai angol és amerikai katonai misszió szerepe az összekötő-megfigyelő funkcióra redukálódna.

Az angol külügyminiszter *diplomáciai* úton javasolta a Szovjetunióval a balkáni problémák rendezését. A bolgár esetben az olaszországi gyakorlat elvetését szorgalmazta. Olaszországnak ugyanis – szemben Bulgáriával – megadták a németekkel szembeni hadviselő státust. Eden elítélte Moszkva manővereit, követelődző magatartását, felháborította, hogy „Bulgáriának hadviselő státust akarnak biztosítani, amikor Nagy-Britannia négy éve háborúzik Bulgáriával, és különleges viszonyban áll Görögországgal, amely legádázabb ellenségét, Bulgáriát a szövetségeseik oldalán hadviselő félként, harcostársként nem fogadja el”. Ezzel egy időben viszont Eden azt írta miniszterelnökének: „*mindig is elismertük a Szovjetunió vezető szerepét Bulgáriában, amennyiben Őfelsége kormánya ugyanilyen módon gyakorolhatja ezt a szerepet Görögországban. A megszállt területekről a bolgár csapatokat és hivatalnokokat mindenképpen vissza kell vonni, mivel egyedül így bizonyíthatjuk be a görög, a jugoszláv és a török kormánynak, hogy szilárdan elköteleztük magunkat jogaik és érdekeik érvényesítésére. Nem engedjük meg a Szovjetuniónak az ő rovásukra Bulgária felépítését, megerősítését, éppen fegyverletétele pillanatában.*”⁴⁰

A Foreign Office vezetője *egyezséget*⁴¹ akart Moszkvával: a szovjet kormány vegye át a „kezdeményezést” Bulgária ügyeiben, kormánya pedig ugyanezt tenné Görögországban. Az egyezés magában foglalná a fegyverszünet aláírását Moszkvában, esetleg Tolbuhin marsall által, valamint Szövetséges Ellenőrző Bizottságot szovjet elnöklettel, ámde szövetséges testületként működtetve, amelyben kormánya mint a Szovjetunió szövetségese teljes jogú tagságot élvezne. Eden elvárta, hogy a Szovjetunió ismerje el az angol *uralkodó*⁴² pozíciót a Görögországgal kötendő minden háború alatti és utáni egyezményben. „Felvetődik továbbá a kérdés, hogy a *Bulgáriára javasolt egyezményt a Balkán-fél-*

³⁸ Uo. Eden és a Foreign Office tisztviselői 1944. szeptember 16-i belső feljegyzései

³⁹ Uo. head-on conflict (kiemelés tőlem – F. M.)

⁴⁰ Uo. (kiemelés tőlem – F. M.)

⁴¹ Uo. *arrangement* (kiemelés tőlem – F. M.)

⁴² Uo. *predominant* (kiemelés tőlem – F. M.)

sziget egészére terjesszük-e ki?” – írta Eden. A szovjet kormányt ugyanis már 1944. május elején arra szólította fel, hogy ragadja magához a kezdeményezést Romániában, míg az angol ugyanezt tenné Görögországban. Az angol külügyminiszter Jugoszláviában szoros angol–szovjet egyeztetést irányzott elő. Eden úgy vélte: „Közös érdekünk, hogy Jugoszlávia erős, egységes, független és demokratikus állam legyen.” Hasonló egyeztetést várt el Albánia vonatkozásában, ahol a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia garantálná az ország függetlenségét.

A londoni Európai Tanácsadó Bizottság 1944. szeptember 17-i ülésén William Strang nagykövet közölte Guszevvel és az amerikai Philip E. Moselyval, John Winant helyettesével, hogy a Bulgáriára vonatkozó tárgyalások folytatásának előfeltétele a bolgár csapatok visszavonása.⁴³ Clark-Kerr Moszkvában ezzel egy időben a külügyi népbiztos tudomására hozta, hogy az angol kormány nem köt fegyverszünetet Bulgáriával, ha az a csapatvisszavonást nem hajtja végre. A Foreign Office a bolgár csapatok hadműveleti területének meghatározását azért tartotta fontosnak, mert „amennyiben a bolgár hadsereg felszabadítóként térne vissza Görögországba és Jugoszláviába, nagyon nehéz lesz másodsorra is elérni, hogy onnan távozzon”.⁴⁴ Az angol diplomaták aggodalmi teljesen megalapozottnak bizonyultak. Az angol Joint Planning Staff elemzése szerint a húsz bolgár hadosztályból nyolc állomásozott Kelet-Szerbiában, ötöt vontak vissza Bulgáriába. Tito 1944 szeptemberében titokban Moszkvába repült, miután a partizánvezért az angol flotta és légierő együttes akciója kimentette Vis szigetére. Tito három hét múltán, Churchill és Eden Moszkvába érkezésének napján, október 9-én kötötte meg Sztálin védnöksége alatt katonai egyezményét a bolgár hadsereg jugoszláviai hadműveleteinek biztosításáról. 1944. október közepén a bolgár hadsereg valóban „felszabadítóként” tért vissza Szerbiába.⁴⁵

Az angol vezérkar a szeptember végére, október elejére tervezett görögországi partraszállás pillanatában semmi szín alatt sem akart szovjet vagy bolgár csapatokkal szembekerülni. A Szovjetunió viszont egyre kevésbé volt hajlandó engedményeket adni Londonnak. Moszkva felismerte, hogy szövetségese a segítségére szorul Bulgáriával szemben: nélküle vagy ellene semmit sem tehet. Molotov a moszkvai angol nagykövetet azzal szorította sarokba, hogy „Tolbuhin marsall csapatai Bulgária területén az egyedüli szövetséges katonai erő”, ezért a bolgár kapitulációt mindenképpen Moszkvában vagy Ankarában kellene megtárgyalni. Molotov szeptember 19-én fogadta el az angol tárgyalási előfeltételt. A szovjet–angol–amerikai „közös katonai misszió” Szófiába küldését viszont Tolbuhin marsall fegyverszüneti egyezmény aláírásához kötötte. William Strang a londoni Európai Tanácsadó Bizottság informális ülésén elfogadta a szófia Szövetséges Ellenőrző Bizottság állandó szovjet elnökletét, ámde ragaszkodott a testület háromoldalú, egyenlő felelősségen alapuló megszervezéséhez.

⁴³ NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto

⁴⁴ FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions, NARA EAC (kiemelés tőlem – F. M.)

⁴⁵ Lásd JPS 1944. szeptember 15-i átirata

A szovjet nagykövet ellenezte a „háromfejű” fegyverszünet-ellenőrzést, mert az megtörné a megszálló csapatok főparancsnokának osztatlan parancsadási jogát, lehetővé tenné, hogy a legyőzött ellenség kijátssza egymással szemben a szövetségeseket.

Visinszkij külügyi népbiztoshelyettes Moszkva nevében ezt a pillanatot ragadta meg, hogy tárgyalási készségüket a *szovjet és az angol hadműveleti területek elhatárolására* megújítsa. Clark-Kerr nagykövettel szeptember 22-én közölte, hogy a szovjet kormány tiszteletben tartja a megállapodásukat, amely szerint Moszkva a román ügyekben a kezdeményező fél, London pedig a görög ügyekben.⁴⁶ A szovjet külügyi népbiztoshelyettes a román mintára hivatkozott, amikor követelte, hogy Tolbuhin írhasssa alá a bolgár fegyverszünetet. Ezt azal indokolta, hogy Bulgária fekete-tengeri, és nem földközi-tengeri ország, a Szovjetunió viszi a bolgár csapatokat a németek elleni harcba, a Vörös Hadsereg már elérte Szófiát. Visinszkij egyenlő elbánást követelt a csatlósoknak: „Miért hoznák rosszabb helyzetbe Bulgáriát Romániával szemben? Romániát megbüntették a Szovjetunióknak okozott kárért. Bulgáriát is meg fogják büntetni: Görögországnak és Törökországnak (sic!) jóvátételt kell fizetnie.” Visinszkij nem erőltette a bolgár hadviselő státus elismerését. A szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottság felállítására az *olasz modell* alkalmazását szorgalmazta, Bukarestben és Helsinkiben ugyanis ennek alapján működtek. Visinszkij indokolatlannak tartotta, hogy „Bulgária esete ettől különbözzön”.⁴⁷

A Foreign Office az angol partraszállást megelőzően azért szorgalmazta a hadműveleti övezetek elhatárolását, hogy elkerüljék az angol–szovjet „frontális összeütközést”. Az angol diplomaták előre látták, hogy Görögországot csak fegyveres erővel tudják megszerezni és megtartani. A Foreign Office tárgyalásokat kezdeményezett a Balkánon már katonailag jelen lévő Szovjetunióval az átmeneti helyzet megoldására. A két „öreg imperialista”,⁴⁸ Sztálin és Churchill természetesen érdekszférákban, befolyási övezetekben gondolkodott. Ebben a helyzetben azonban nem volt még mit „felosztani”, hiszen *Moszkva már hatalmába kerítette Romániát és Bulgáriát*, míg az angol haderő még el sem érte Görögországot. A Foreign Office ezért azt kívánta elérni, hogy *Moszkva parancsolja ki a bolgár hadsereget Görögországból*. Ez lett volna a „lehető legjobb megoldás” a szövetségesek katonai konfrontációjának elkerülésére. Az angol–szovjet konfliktus a Balkánon ugyanis jóval nagyobb méretű összecsapás árnyékát vetíthette előre – Németországban. Az angol vezérkari főnökség 1944. szeptember utolsó hetében, még a fegyverszünet formális megkötése előtt parancsot adott a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol katonai missziója Bulgáriába küldésére. A bolgár „megszálló” egységek elfogták az angol haditengerészet egyik felderítőcsoportját Dedeagacs környékén, Kelet-Trákiában,

⁴⁶ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy – Bulgarian Armistice, Orme Sargent 1944. szeptember 18-i feljegyzése. A Joint Planning Staff elemzése szerint a 20 bolgár hadosztályból nyolc volt Szerbiában, ötöt visszavontak. Tito október 9-én katonai egyezményt kötött Bulgáriával, a bolgár hadsereg „felszabadítóként” tért vissza. Lásd JPS 1944. szeptember 15-i átirata.

⁴⁷ FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions, NARA EAC, CAB 120/158–166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, Clark-Kerr 1944. szeptember 22-i távirata

⁴⁸ Vojtech Mastny kifejezése

és házi őrizetbe helyezték a „szövetséges katonákat”.⁴⁹ Az incidens a háború során először hozta közel a Bulgáriát ellenőrző Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti összecsapás lehetőségét.

Churchill, Sztálin és a bolgár fegyverszünet. Churchill és Eden 1944. október 9–18-i moszkvai látogatásának⁵⁰ egyetlen szálát fejtem fel, mégpedig a bolgár fegyverszünettel összefüggő tárgyalásokat. Churchill Sztálinnak az első tárgyalási nap estéjén a Tengely csatlós államokat úgy osztályozta, hogy „egyeseket az oroszok, másokat mi nem kedvelünk”, majd rögvest hozzáfűzte: „Magyarország kérdése nagyon fontos. Remélem, a szovjet katonák hamarosan Budapesten lesznek.” Az angol miniszterelnököt különösen Görögország érdekelte. Remélte, Nagy-Britanniának ott döntő szava lesz. Romániát orosz ügynek minősítette. Megerősítette 1944. májusi, Görögországra és Romániára vonatkozó megállapodásukat. Churchill szerint az egyezségük „általános békéhez vezet”. A szovjet kormányfő teljesen egyetértett ezzel: Görögország szerinte a Nagy-Britannia szempontjából létfontosságú kommunikációs vonalakat biztosítja a Földközi-tenger keleti medencéjében.

Az angol miniszterelnök a beszélgetés ezen a pontján mutatta meg Sztálinnak az elhíresült „százalékos táblázatát”. Az angol miniszterelnök ezt úgy prezentálta, hogy ha a diplomácia nyelvén fogalmaznák meg a táblázat tartalmát, „Európa befolyási övezetekre osztásaként”, a távol lévő Rooseveltnél biztosan sokkolná egyezségük. Sztálin a táblázatot a szélén egyetértése jeleként kipipálta. *Szovjet szempontból a részesedés Románia esetében 90%,*

Country	Russia	UK
Romania	90%	
the Balkans	100%	
Greece	90%	
Yugoslavia	50/50?	
Hungary	50/50?	
Bulgaria	75%	25%

Churchill miniszterelnök „táblázata” 1944. október 9-én⁵¹

⁴⁹ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, SACMED távirat 1944. szeptember 18-án az angol felderítő egység (DANARM) trákiai partraszállásáról

⁵⁰ CAB 120/158–166 Operation „Tolstoy”: conference between the Prime Minister and Marshal Stalin in Moscow, PREM 3-434/12, 8368, FO 371. 39255 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, orosz jegyzőkönyvei: O. A. Rzsesevskii: ОПЕРАЦИЯ „ТОЛСТОЙ”. ВИЗИТ У. ЧЕРЧИЛЛЯ В МОСКВУ В ОКТЯБРЕ 1944. Operacia „Tolstoi”. Vizit W. Churchillja v Moskvu v oktjabre 1944. g. Novaia i noveisaia istoria 2003. No. 10. 104–122. forrásközlései alapján az 1944. október 9-i tárgyalás, illetve Staraja Plosad. Vestnik Archiva Prezidenta Rosszjskoj Federacii, „Zanjatszja Podgotovkoj Buduscsevo Mira” (A jövőendő béke előkészítése. Dokumentumok) Moszkva, 1995/4. 114–157.: az 1944. október 14, 17-i tárgyalások.

⁵¹ PREM 3-434/12, 8368.

Görögország 10%, Jugoszlávia 50%, Magyarország 50%, Bulgária 75%. Az angol miniszterelnök szóbeli kommentárjában a „táblázatot” a Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti befolyás megosztásaként értelmezte Romániára, Görögországra, Jugoszláviára és Bulgáriára. Az orosz jegyzőkönyv tanúsága szerint Churchill ezen a ponton kihagyta a Magyarországra utalást, noha a táblázatában a magyar esetben 50%-ot tüntetett fel. Ez is azt mutatja, hogy a beszélgetésre – az eddig ismertetett – Foreign Office előkészítő iratok alapján készült fel. A százalékos „táblázatát” nagy hirtelen vethette papírra, ahogy később védekezően említette: az angol kormány és parlament jóváhagyása nélkül.

Sztálin komolyan vette az ajánlatot. Első reakciója Churchill rögtönzésére az volt, hogy kifogásolta a 25%-ot, amit Anglia magának szánt Bulgáriában, mivel a befolyást mutató részesedés nincs összhangban a táblázat többi számával. Sztálin a korrekciót annyira fontosnak tartotta, hogy újra meg újra visszatért a témára: a Szovjetunióknak Bulgáriában 90%, Angliának pedig 10% járna. Az angol miniszterelnök azzal próbálta az általa javasolt részesedést alátámasztani, hogy már az első világháborúban Bulgária súlyosan megalázta Nagy-Britanniát, gyalázatosan viselkedett velük szemben, ezenfelül Romániát is megtámadta. A második világháborúban a bolgárok nagyon kegyetlenül bántak a délszláv és a görög szomszédjaikkal. Ezek után nem megengedhető, hogy a győztesek asztalához üljenek. Sztálin látszólag egyetértett vele: „Természetesen Bulgáriát meg kell büntetni.” Az angol külügyminiszter a lényegre tért: „Romániában csak megfigyelők vagyunk, Bulgáriában többet szeretnénk.” Churchill kijelentette, „fűtülök Bulgáriára”, amivel azt kívánta érzékeltetni, mennyire nem érdekli a balkáni állam sorsa. A két „öreg imperialista” a százalékok megvitatását külügyminiszterekre bízta. A beszélgetés érintette Moszkva egyik fontos békeceljait, a világóceánra és a meleg tengerekhez kijutást is. Churchill elhatárolta magát Disraeli és Curzon politikájától. Disraeli ugyanis a berlini konferencián, Curzon az első világháború után akadályozta meg Oroszország, illetve Szovjet-Oroszország kijutását a tengerekhez. Sztálin a „szovjetellenes” 1936-os montreux-i egyezmény felülvizsgálatát igényelte: „Törökország torkon ragadhatja hajózá-sunkat és kereskedelmünket a Dardanellák, a szorosok elzárásával.” Churchill a teheráni megállapodásuk kudarcát, Ankara hadba lépésének elmaradását annak tulajdonította, hogy a törökök rettegnek a németektől. Sztálin gúnyosan megkérdezte, hogy akkor „ki ellen összpontosítottak Trákiában⁵² 26 török hadosztályt?” Churchill válaszul északi szomszédjukat jelölte meg a törökök fő ellenségeként: Törökország azért tart Bulgáriától, mivel a németek új, francia fegyverzettel szerelték fel hadseregüket.

Churchill a „táblázatát” úgy állította be, hogy elfogadása „az ideológiai alapú balkáni polgárháborúk kitörését akadályozza meg”. Ha a szövetséges nagyhatalmak az európai háborút sikeresen akarják befejezni, nem engedhetik meg a balkániaknak, hogy háborúzzanak egymással. A nagyhatalmaknak élniük kell erejükkel és tekintélyükkel, csírájában el kell fojtaniuk a viszályokat. *A béke valamennyi kérdését a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia dönti el.*⁵³ A balkáni népeknek hallgatniuk kell rájuk. Churchill azt bizonygat-

⁵² Törökország Isztambultól északra található, európai részén. Lásd: 1. és 2. térkép.

⁵³ Rooseveltt és Sztálin osztotta ezt a felfogást – F. M.

ta, hogy Nagy-Britannia nem köti balkáni politikáját a jugoszláv, a görög vagy az olasz⁵⁴ királyhoz. A monarchia kérdéséről a béke beköszöntésével viszont időben népszavazást kellene rendezni, hogy a balkáni népek az államformáról szabadon dönthessenek. Észak-Olaszországban a szövetséges csapatok veszik át a hatalmat. Az angol miniszterelnök azt remélte, a Szovjetunió megfékezi az olasz kommunistákat, megakadályozza a zűrzavar vagy a lázadás kitörését, az összeütközést a szövetséges katonák ellenőrizte területeken el tudják kerülni. Rooseveltt olaszokkal szembeni engedékenységét annak tulajdonította, hogy az elnök számít az 1944. őszi választásokon New York államban olasz szavazóira. Sztálin azzal igyekezett lehűteni tárgyalópartnere várakozását, hogy ő bármit kívánhatna, aligha lesz hatása az olasz kommunistákra: „Ott ugyanis szovjet katonák nem állomásoznak, ellentétben Bulgáriával, ahol *mi meg tudjuk mondani a kommunistáknak, mit tegyenek.*”⁵⁵

A balkáni és olasz ügyek összefüggése, a szovjet és az angol érdekeltségek összekapcsolódása látszólag ötletszerűen kavargó az orosz és az angol jegyzőkönyv alapján rekonstruált beszélgetésben. Eden a Foreign Office előkészítő iratai alapján viszont nagyon is pontosan értette, hogy miniszterelnöke százalékos improvizációját hogyan fordítsa le a bolgár fegyverszünet esetében kézzelfogható egyezségekre. Az angol külügyminiszter másnap, október 10-én, a külügyi népbiztossal folytatott tárgyalásain, kormánya nevében bírálta a szovjet politikát, amely a Balkánon kész tények⁵⁶ elé állítja Nagy-Britanniát. Elővette a Royal Air Force és a Royal Navy által Vis szigetére mentett Tito esetét, aki hátuk mögött, titokban, Moszkvában a megérkezésük napján kötötte meg az egyezményt az ellenséges állam kormányával, a bolgár csapatok Jugoszlávia területén való mozgásáról és harci tevékenységéről. Az angol külügyminiszter vádbeszédet tartott az „álnok ellenséggel” szemben: „Bulgária úgy bánik az angolokkal, mintha ők megnyerték, Nagy-Britannia pedig elvesztette volna a háborút. Az angol tiszteket a bolgár hatóságok parancsára Észak-Görögországban házi őrizetbe helyezték”⁵⁷ – panaszkolta. Eden abban az esetben lett volna hajlandó a bolgár fegyverszünetről tárgyalni, ha a „szófia-i szovjet marsall”⁵⁸ megparancsolja a bolgároknak Görögországban, hogy csapataik visszavonásáig kellő tisztelettel bánjanak az angol tisztekkel. Újabb erők szállnak part-ra.⁵⁹ Nem szeretné tisztjeit börtönben viszontlátni.” Eden emlékirataiban írja: „Ez volt az igazi harc, és ebben a kérdésben egyáltalán nem engedhettem.”⁶⁰ Molotov Sztálin instrukciói nélkül nem volt hajlandó eljárni az ügyben: „Az in-

⁵⁴ Churchill szándékosan kifejejtette a felsorolásból Mihály román királyt – F. M.

⁵⁵ O. A. Rzsesevskii: ОПЕРАЦИЯ „ТОЛСТОЙ”. ВИЗИТ У. ЧЕРЧИЛЛЯ В МОСКВУ В ОКТЯБРЕ 1944 г. Operacia „Tolstoi”. Vizit W. Churchillja v Moskvu v oktyabre 1944. g. Novaia i noveisaja istoria 2003. No. 10.

⁵⁶ fait accompli

⁵⁷ Az említett DANARM-incidens

⁵⁸ Tolbuhin

⁵⁹ Az angol vezérkar (COS) partraszállási terveiről már 1944. szeptember 18-án értesítette a szovjet vezérkart.

⁶⁰ This was the real battle and I could not and would not give way: Anthony Eden: *The memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon. 2. The Reckoning.* Houghton Mifflin Company, Boston, 1965. 481.

cidens görög területen történt, ahol a szovjet kormány nem avatkozhat be.” Elismerte viszont a bolgár csapatviszavonás szükségét mint a fegyverszünet előfeltételét. A külügyi népbiztos kijelentette: „Bulgária elég nagy kárt okozott a Szovjetuniónak és a szövetségeseknek, hogy felelősségre vonják múltbeli bűneiért. Majd ők megtanítták a bolgárokat a szövetségesek iránti tiszteletre, nehogy a háború győztesének képzeljék magukat.” Eden a bolgár fegyverszünetet az Európai Tanácsadó Bizottság londoni fórumán, amerikai részvétellel kívánta megtárgyalni. A külügyi népbiztos a „moszkvai bizottságot” ajánlotta, értve ez alatt jómagát és az angol és amerikai nagykövetet. Ironikusan hozzáfűzte: „Így legalább számíthatnék Clark-Kerr felbecsülhetetlen tapasztalatára.”⁶¹

Az angol külügyminiszter beleegyezett volna a moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokba, ha a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottságban egyenlő lenne a részvételük a szovjetekkel, a Németországgal folytatott háború *befejezése után*.⁶² Az angol külügyminiszter az Európai Tanácsadó Bizottság Németország ellenőrzésére vonatkozó megállapodásait tartotta követendő példának. Az amerikai javaslat a szövetségesek egyenlő részvételének elvét követte. Eden megállapította, hogy Romániában az angol tisztek egyszerű megfigyelők. Bulgáriában ennél többet akartak. Ezzel egy időben viszont, hajlandó állandó szovjet elnököt elfogadni a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottság élén, mert a Vörös Hadsereg ott állomásozik, és a szovjet katonai kormányzat is működésbe lépett. A külügyi népbiztos gúnyosan megjegyezte, hogy az 100%-ot jelentene, a szovjet kormány „csak 90%-ot kér”. Molotov visszautasította a német megállapodásukkal való összehasonlítást: „Németországban három megszállási övezetben állapodtak meg, Bulgáriában ilyenek nem léteznek. Amennyiben szovjet részről beleegyeznének az egyenlő ellenőrzés elvébe, ez azt jelentené, hogy az angolok és az amerikaiak 33%-ot kapnának, a Szovjetunió 34%-ot, a szovjet elnök kinevezése a Szövetséges Ellenőrző Bizottság élére ugyanis csak 1%-ot jelentene. *Sztálin kifejezte óhaját, hogy Bulgáriában 90% legyen a részesedésük. Ha ebben megegyeznek, minden további kérdésben egyetértésre fognak jutni*” – jelentette ki. Az angol külügyminiszter a Bulgáriára vonatkozó szovjet javaslatot a románnal tekintette azonosnak: „Romániában 10% a semmivel egyenlő” – állította. A külügyi népbiztos javasolta, hogy egy „fekete-tengeri” (Tolbuhin) és egy „földközi-tengeri” (Wilson) tábornok Londonban vitassa meg a feltételeket. Eden sürgette a gyors cselekvést, mert „minden perc késlekedés kárt okoz a szövetséges ügynek”.⁶³

A külügyminiszterek vitája Bulgária esetében élesedett ki. Angol részről a Bulgáriával szembeni hároméves hadviselésükre, szovjet részről Bulgária fekete-tengeri hatalmi státusára hivatkoztak, ami érintette geostratégiai hely-

⁶¹ O. A. Rzsesevskii: ОПЕРАЦИЯ „ТОЛСТОЙ”. ВИЗИТ У. ЧЕРЧИЛЛЯ В МОСКВУ В ОКТЯБРЕ 1944 г. Operacia „Tolstoi”. Vizit W. Churchillja v Moskvu v oktyabre 1944. g. Novaia i noveisaia istoria 2003. No. 10.

⁶² NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto

⁶³ O. A. Rzsesevskii: ОПЕРАЦИЯ „ТОЛСТОЙ”. ВИЗИТ У. ЧЕРЧИЛЛЯ В МОСКВУ В ОКТЯБРЕ 1944 г. Operacia „Tolstoi”. Vizit W. Churchillja v Moskvu v oktyabre 1944. g. Novaia i noveisaia istoria 2003. No. 10.

zetüket. Molotov érdektelenségét nyilvánította ki Görögországgal szemben, a Földközi-tenger térségében. Elvárta, hogy Nagy-Britannia engedje át a vezető szerepet a Szovjetuniónak, és hasonló nyilatkozatot tegyen a Fekete-tenger és Bulgária vonatkozásában. Eden elismerte, hogy „alig érdekeltek” Bulgáriában, a Fekete-tenger pedig nem más, mint egy „szovjet tavacska”. A kölcsönösen megnyugtató nyilatkozatok dacára egyedül a Jugoszláviával szembeni közös politika alakításában közeledett a két külügyminiszter álláspontja egymáshoz.⁶⁴

Molotov 1944. október 11-én elfogadta a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai formuláját Bulgáriára (ezt 80%-os befolyás valóra váltásaként értelmezte) és Magyarországra nézve. Szófiában és Budapesten a háború alatti „szovjet” ellenőrző bizottság az ellenségeskedések befejezésével „szövetségessé” alakult volna. A legfontosabb angol követelésnek is eleget tettek: a bolgár fegyverszünet előfeltételeként a megszállt területekről kivonulást szabták meg. Tolbuhin marsall megparancsolta, hogy azonnal hagyják el a bolgár egységek az Égei-tenger mellékét, vagyis a görögországi Kelet-Trákiát és Dél-Macedóniát. A hadiparancsot – ugyanúgy, ahogy Finnország esetében – nyilvánosságra hozták. Visinszkij, Guszev⁶⁵ és Archibald Clark-Kerr dolgozta ki a bolgár kapituláció részleteit. Az angol–szovjet külügyminiszteri tárgyalás ezen a pontján kapcsolódott be a munkálatokba megfigyelőként Averell Harriman amerikai nagykövet, aki a Kreml lefüggönyözött termében egy roppant elégedett Antony Edent talált.

Mielőtt visszatérnék az október 11-i tárgyalás ismertetésére, érdemes egy pillanatra elidőzni a „százalékos alku” értékelésénél. Eden – éppúgy, ahogy egy évvel korábban az Európai Tanácsadó Bizottság megalapításánál Moszkvában – úgy érezte, hogy fényes „diplomáciai győzelmet” aratott. A szovjetek parancsolták ki a bolgár csapatokat Görögországból. Ezenfelül a háború után Szófiában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság *egyenjogú* tagokkal fog működni. A fegyverszünetet a földközi-tengeri szövetséges főparancsnok nevében aláírja Wilson tábornok is. A tárgyalásokat az Európai Tanácsadó Bizottság fórumán fejezik be. A bolgár fegyverszünetet az amerikai képviselővel együtt véglegesítik, sőt mi több, a külügyi népbiztostól ígéretet kapott a londoni bizottság munkájának élénkítésére is. A Bulgária esetében elért 20% angol befolyás kétségtelenül többet jelent, mint a román 10%. Az engedmény értékét növelte, hogy eredetileg maga Sztálin jelentette be Bulgária esetében 90%-os érdekeltségüket. Ezt sikerült lealkudni 80%-ra. Eden évtizedekkel később úgy emlékezett, „szinte minden pontban *elértük azt, amit akartunk*”,⁶⁶ vagyis „céljaink 90%-át”.⁶⁷ Még ebben az értékelésben is átütött a százalékos alku szelleme, noha egyébiránt a tárgyaláson az angol külügyminiszter alig és kelleetlenül „számháborúzott”. Nem így Molotov, aki az első tárgyalási napon mindenáron a Gazda⁶⁸ bolgár 90%-os szovjet részesedését, a magyar esetben pedig a 75%-ot erőltette. A szovjet

⁶⁴ PREM 3-434/12, 8368

⁶⁵ Londonból Moszkvába rendelték az angol–szovjet tárgyalások idejére.

⁶⁶ we obtained what we wanted on almost all points

⁶⁷ Anthony Eden: *The memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon. 2. The Reckoning.* Houghton Mifflin Company, Boston, 1965, 481–487.

⁶⁸ Хозяин – Sztálint a szovjet „vezető kör”, a пяторка tagjai, vagyis Vjacseslav Molotov, Lavrentyij Berija, Anastas Mikojan, Georgij Malenkov nevezték így.

kormány szabad kezet kapott Romániában, a háború alatt Bulgáriában és Magyarországon is. Románia és Görögország sorsa összekötődött. Sztálin olvasatában, az egyezmény alapján legalábbis azt tehette Bukarestben, amit az angolok Athénban. A bolgár – és később a magyar – fegyverszünetbe a Szövetséges Ellenőrző Bizottság azonos formulája került be. Szófiában – és Budapesten – a háború után elvileg az amerikai és az angol katonai misszió tagjai a szovjetekkel egyenlő alapon szólhattak volna bele az ügyekbe.

Churchill és Eden fellelkesülten tértek vissza Moszkvából Londonba. A Sztálinnal való személyes találkozót követően a remény újabb hulláma öntötte el a nyugati szövetségeseket. Az együttműködés jövőjét újra derűlátóan szemlélték. Még elméletet is kovácsoltak ebből, miszerint a „kompromisszumokra hajló Sztálint” a politikai bizottság és hadvezetés „keményvonalasai” tartják sakkban. A magas szintű, személyes találkozók ezt az akadályt háritották el az együttműködés útjából. A Foreign Office igazolva látta politikáját. Pierson Dixon, Eden titkára az uralkodó felfogást úgy összegezte, hogy „a jó viszony kialakítása a szövetséges vezetők között könnyebbé teheti a megoldatlan nehézségek kezelését”.⁶⁹ A State Department a bolgár megadási okmány Moszkvában kidolgozott szövegét vita nélkül fogadta el.⁷⁰ Visinszkij Moszkvában szinte óránként sürgette George Kennant, az amerikai ügyvivőt, hogy központja beleegyezését mihamarabb nyerje el a kapituláció aláírásához.⁷¹ Az Európai Tanácsadó Bizottság 1944. október 22-i londoni ülésén John Winant nagykövet és Philip E. Mosely nem akadékoskodott többé a „szovjet–angol” fegyverszüneti egyezmény véglegesítésénél.⁷² Molotov már másnap, október 23-án a Kremlbe hívta Archibald Clark-Kerr angol nagykövetet és Kennan amerikai ügyvivőt, hogy a bolgár delegációnak mielőbb aláírásra átadhassák az okmányt. Október 26-án, be sem várva, hogy a jugoszláv és a görög kormány megismerhesse a fegyverszüneti egyezmény szövegét, az okmányt átadták a legyőzött állam képviselőinek. Petko Stainov bolgár külügyminiszter tüstént, változtatás és vita nélkül fogadta el a kapitulációs okmányt, „köszönését és háláját” nyilvánította Sztálinnak és Titónak. Tolbuhin marsall a szovjet és Gammell angol tábornok a földközi-tengeri szövetséges főparancsnokság nevében október 27-ről 28-ra virradó éjszaka a Kremlben aláírta a fegyverszünetet.⁷³

Sztálin és Molotov az egyezség⁷⁴ rájuk eső részét, Bulgária „megrendszerűbályozását” Moszkva fennhatóságának elismertetésére használta. A külügyi népbiztos úgy hajtotta Bulgáriát a szigorú fegyverszünet jármába, hogy közben elérte: a népfrontos kormány Moszkvához forduljon a nyugati szövetségesekkel szemben védelemért és tanácsért. A bolgár fegyverszüneti delegáció október

⁶⁹ *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941–1945.* Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Graham Ross, Cambridge, 1984, 47.

⁷⁰ NARA RG 59, 740.00119 E. W./10-1844

⁷¹ Az amerikai kormány határozottan ellenezte a jóvátétel fizetését. Uo. 740.00119 E.W./10-2144

⁷² NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto

⁷³ NARA RG 59, 740.00119 E.W./10-2844

⁷⁴ arrangement

17-én érkezett Moszkvába. Az aláírásra a szovjet fővárosban a bolgár küldöttség – akárcsak a román és a finn, majd később a magyar – több mint tíz napot várakozott. A külügyi népbiztos – a még ott tartózkodó angol küldöttséggel való megbeszéléseit követően – az éjszaka közepén fogadta a legyőzött állam képviselőit. Sztainov külügyminiszter megígérte Molotovnak, hogy Bulgária helyrehozza a szövetségesekkel szemben elkövetett „hibáit”. A külügyi népbiztos figyelmeztette, hogy a Három Nagy kénytelen eleget tenni Szerbiának és Görögországnak, megbüntetni Bulgáriát. A súlyos fegyverszünet szigorú végrehajtását Bulgáriának vállalnia kell. Az angol kormány ádáz ellensége a „jelenlegi bolgár rendszernek”. Ezzel szemben a Szovjetunió védelmébe veszi az új, bolgár demokráciát. Molotov „elárulta” a bolgár delegációnak, hogy Wilson tábornok, a földközi-tengeri szövetséges főparancsnok az egész bolgár hadsereg teljes leszerelésére törekszik. Sztálin viszont ragaszkodik ahhoz, hogy Bulgária kivesse a részét a németellenes harcból. A külügyi népbiztos biztosította Sztainovot arról, hogy „senkinek sem lesz joga Bulgária belügyeibe avatkozni”. Molotov még azt is kilátásba helyezte, hogy a bolgár ügyet Londonban és Washingtonban is képviselik: „Megpróbálják szövetségeseket rávenni arra, hogy ne bánjanak rosszabbul Bulgáriával, mint Romániával és Finnországgal. Nem lesz könnyű dolguk, mivel a külvilág Oroszországot azonosítja Bulgáriával.” Petko Sztainov hálálkodásában odáig ment, hogy kijelentette: „Bulgária Oroszország leánya.”⁷⁵ Molotov a Gazda (Sztálin) nevében igyekezett megnyugtatni a Moszkva protektorátusa alá vont a legyőzött állam képviselőjét: „A Vörös Hadsereg a békeszerződés megkötéséig, de legalább a Németország elleni háború befejezéséig Bulgáriában marad; Dél-Dobrudzsát megtarthatják.” A külügyi népbiztos ugyanakkor azt elfelejtette Sztainovnak megemlíteni, hogy Románia a területéről az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezményben már amúgy is lemondott. Sztálin ezzel egy időben megtiltotta a bolgár kormánynak, hogy a görög kommunista partizánokat fegyverrel támogassa.⁷⁶

A mérleget Averell Harriman amerikai nagykövet, az „alku” közvetett tanúja vonta meg 1945 decemberében, egy újabb külügyminiszteri találkozón előtt: „a bekövetkező események lényegében változtatták meg az elért egyez-

⁷⁵ *Stalin i bolgarskija politika* (Sztálin és a bolgár politika), szerk: Anton Vekov, Szófia, 2002, 184–192. Lásd még: Michael M. Boll: *The Cold War in the Balkans* (Kentucky, 1984); Miller, Marshall Lee: *Bulgaria during the Second World War*. Stanford University Press, CA, 1975.; Sopov, Petr Serev: *Bulgaria viv vnisnata politika na SAS 1941–1944 godina*. Sofia, 1981; Stojan Pintev: *Bulgaria v anglijskata politika ot moskovskogo peremirie do potsdamkata konferencia* (Bulgária és az angol politika a moszkvai fegyverszünetről a potsdami konferenciáig), 1982, Szófia; Racsev, Sztojan: *Churchill, Bulgaria i Balkanite (1939–1945)*, Szófia, 1998, 183.; Ivanka Nedeva, Pintev, Sztojan: *Bulgarskata juzsna granica i mirnij dogovor c Bulgaria (septemvri 1944–februari 1947)*; Pintev, Sztojan: *Bulgária déli határa és a békeszerződés Bulgáriával 1944/9–1947/2.*; Pintev, Sztojan: *Anglia és Sztojcsó Musanov kairói küldetése*, Vekove 1981/5: *Bulgaro-amerikanski odnosenija. In Bulgaria coc vtorata svetovna vojna. Bolgár–amerikai kapcsolatok 1944–1947*, Szófia, 1989; Todorov, Ivo: *A nyugati nagyhatalmak koncepciói a Balkán háború utáni átalakításáról*, 1979; Ognyanov, Ljubomir: *Diplomacia na Sovremena Bulgaria*, Sumen, 2006.

⁷⁶ *Stalin i bolgarskija politika*. Szófia, 2002, 185–191.

ségeket” – állapította meg.⁷⁷ A „százalékos egyezményt” London és Moszkva különbözően „olvasta”.⁷⁸ Paasikivi, a veterán finn politikus jól ismerte a szovjet vezetőket, a tartui békétől kezdve részt vett az összes fontos kétoldalú tárgyaláson, 1941 júniusáig moszkvai nagykövetségként is szolgált. Több mint ötvenszer találkozott a Szovjetunió vezetőivel. Megfigyelte, hogy Sztálin és Molotov „rendkívül magas árat kértek azért, amit egyébként is megtettek volna”. Ez teljes mértékben illett az angol miniszterelnökkel kötött „százalékos” meg egyezésükre.⁷⁹ A Gazda ugyanis az angol küldöttség Moszkvába érkezése előtt utasította Dimitrovot Trákia és Macedónia kiürítésére. Azzal indokolta döntését, hogy „az akkori nemzetközi körülmények között *nem lehet Trákiát Bulgáriának adni*”.⁸⁰ Sztálin a görög kommunisták támogatásától is elállt, *mielőtt* az angol miniszterelnökkel találkozott volna.⁸¹ Moszkva tapasztalati úton, szövetségese magatartásához mérve alakította politikáját. Paasikivi más vonatkozásban is jó megfigyelőnek bizonyult: Sztálint és Molotovot nem az érdekelte, a tárgyaláson mit mondanak, hanem kizárólag a kész tények.⁸²

Jugoszláviában fordítva alakult a helyzet. Sztálin 1944 szeptemberében, Tito moszkvai látogatásakor egyetértett Bulgária délszláv föderációhoz való csatlakozásával. 1945. januárban viszont a Foreign Office tiltakozásának hatására maga a Gazda vetette le a bolgár–macedón–délszláv államszövetség megalakítását a napirendről, nehogy Nagy-Britanniával kerüljön szembe. London úgy tartotta, hogy a győztes jugoszlávokhoz való csatlakozással Bulgária megszabadulna veresége következményeitől.⁸³ Sztálin viszont a délszláv szövetség támogatásáról való lemondást azzal ellensúlyozta, hogy előkészületeket tett Bulgáriában az ellenzék kormányból való kizárására, az angolbarát Gemeto Dimitrov száműzetésére.

A moszkvai kapitulációs okmány aláírása a bolgár társadalom számára nem a háború végét, hanem kezdetét jelentette. A bolgár hadsereg szerbiai és magyarországi harcmezőkön vérzett el. A cári rendszert valósággal lefejezték a fegyverszünet háborús bűnösségi cikkelye alapján, a régenstanács tagjait, a kormányok minisztereit, a Nemzetgyűlés képviselőit kivégezték. Forradalmi, rögtönítélő bíraskodással kétezer halálos ítéletet hoztak, többet, mint egész Európában, húsz ezer embert ért utol a „népítélet”. Bulgáriát a szovjet „protektor” manőverezte bele a „visszaszerzett” területek átengedésébe. A békeszerződés életbelépéséig, 1947 végéig az ország a Vörös Hadsereg megszállása alá került. Bulgária Görögországgal és Törökországgal szemben szovjet előretolt támaszponttá, hidegháborús frontországgá vált. Ez azonban már egy másik történet...

⁷⁷ PREM 3-434/12, 8368, Harriman 1945. december 16-i feljegyzése James Byrnes külügyminiszternek. (Kiemelés tőlem – F. M.)

⁷⁸ Bedell Smith amerikai tábornok kifejezése

⁷⁹ FRUS 1941. Vol. 1. 30. Steinhardt 1941. május 27-i távirata.

⁸⁰ *Stalin i bolgarskija politika (Sztálin és a bolgár politika)*, szerk: Anton Vekov, Szófia, 2002, 189. (Kiemelés tőlem – F. M.)

⁸¹ *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941–1945.* Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Graham Ross, Cambridge, 1984, 47.

⁸² Fait accompli

⁸³ FO 371. 43649 The Macedonian Question and the Free Macedonian Movement, FO 371. 48217 Soviet policy in the Balkans: situation in S.-E. Europe